

Xenie Vicaire

Lexikální galicismsy v ruském jazyce

a možnosti jejich využití
ve výuce ruštiny jako druhého a dalšího cizího jazyka

Pedagogická fakulta Karlovy university
Praha 2019

disertační práce
uzavírající doktorské studium v oboru pedagogika

(249 stran vlastního výkladu, 187 + VI stran příloh)

Práce předvádí, jak lze znalost jednoho (cizího) jazyka uplatnit při výuce jinému (cizímu) jazyku. Za tím účelem autorka: shromáždila a utřídila velké množství jazykového materiálu; rozebrala a vyhodnotila stávající učebnice ruštiny (pro Čechy); sama vytvořila rozsáhlý soubor učebních materiálů a ten testovala při skutečné výuce. To vše provedla korektně, reflektovaně a zodpovědně; nevidím, že by něco důležitého opomněla. Vidím zato, že autorka svou disertaci dopisovala ve spěchu a nezbyl jí už čas, aby si ji v klidu celou přečetla: beru to jako daň za dodržení termínu. Z disertace je cítit autorčino nadšení pro věc: projevuje se mimo jiné tím, že nad rámec pracovní trojice srovnávaných jazyků (francouzština, ruština, čeština) využívá ve velké míře dalších, nanejvýš angličtiny a polštiny. Autorka prokázala: že jazyky své odbornosti sama umí; že je umí učit; že umí učit učitele, jak učit lépe a zajímavěji.

Abych zbytečně nenapínal a nikoho nenutil číst posudek od konce, prohlašuji ve své AD HOC institucionalizované roli posuzovatele hned z kraje, že práce vyhovuje požadavkům university i oboru, takže předkladatelka může přistoupit k obhajobě.

Tímto jsme vyřídili disertaci co institucionálně-procedurální artefakt. Dále se jí budeme zabývat už jen jako vědeckým textem. Připomenu nejprve dějiny žánru: disertace se v minulosti – v českých zemích do komunistické reformy vysokého školství – neobhajovaly. Ano, posuzovaly se, důkladně, někdy i příkře, vždy však z jediného hlediska: zda je kandidát způsobilý, aby mohl být připuštěn k rigorózním, tedy přísným zkouškám; disertace tak historicky fungovala jako svědectví o osobní vyspělosti vědce. — Vracejme se k tomu, ať nás akademický samohyb neodnese někam, kam nechceme.

Pokud jde o osobní vědeckou vyspělost kandidátky, již víme, že paní Xenie Vicaire dobře ovládá jak jazyky své odbornosti, tak jejich didaktiku. Co jí na základě předložené disertace doporučit dál? Aby se bouřila proti autoritám a usilovala o lepší teoretické uchopení. I na poli didaktiky totiž platí, že není nic praktičtějšího než *dobrá* teorie. K tomu následující tři oddíly.

I.

Práce pojednává o *lexikálních* galicismech v ruštině, nikde však nevykládá, co jsou (v ruštině ani jinde) galicismsy nelexikální. Přitom objasnění jevu »galicismus« v plném diapasonu jazykových prostředků – včetně větné syntaxe a textových strategií – by vzhledu do problematiky velmi pomohlo. Položím otázku-příklad, plně si vědom, že výraz *otázka-příklad* je v češtině slovtvorný rusismus (nebo galicismus?): Je ruské vykání historický, tedy časem zapomenutý galicismus? Nechci po kandidátce, aby odpověděla ano či ne, nýbrž aby vyložila, co znamená hledat odpověď. Uvažme, že v textových dokladech historické Rusi – Kyjevské, Novgorodské, Litevské i Moskevské – se po dlouhá staletí výlučně tyká a pak najednou v politické sféře Rusi Moskevské (a jenom tam!) se objevuje vykání na francouzský způsob co forma moderní zdvořilosti, vědomě odlišná od dobově moderní zdvořilosti v sousedních jazycích, v polštině a němčině, vůči nimž se Moskevská Rus vymezovala.

Otázka, zda vykání není v ruštině zapomenutý galicismus, vůbec není *mal à propos* ani *fourvoyée*, natož *déroutante*; týká se bezprostředně pojetí galicismů, a to i pouze lexikálních. Disertace zaujímá postoj, že galicismem je v ruštině to, co ruské slovníky za galicismus označují. Autorku ctí, že pracuje s větším množstvím slovníků a vyrovnává se s tím, že ony slovníky se ve stigmatizaci ruských slov rozcházejí. Pro autorčin další vědecký vývoj je však naprosto nezbytné, aby se vzbouřila vůči autoritám. Přitom užitečnější než dekonstruovat, proč kdy který ruský lexikograf označil to které slovo za galicismus, bude dívat se do textové doloženosti nových ruských slov a prokazovat, zda jejich první výskyty se nějak hlásí k francouzskému prostředí. Zde položím druhou otázku oddílu I. Jak se autorka staví k takovým krásným ruským slovům, jako jsou шерамыга, шерамыжник, шерамыжничать, jež všechna vycházejí z francouzského oslovení *cher ami*? Analogicky se lze ptát v češtině: Jaký je status českého výrazu [*je mi to*] *šumafuk*, jenž vychází z francouzského *je m'en fous*?

II.

Pro další osobní růst je naprosto nezbytné, aby kandidátka opustila postoj, že slovo je to, co stojí ve slovníku. Disertace výslovně ztotožňuje termíny »lexikální jednotka« a »slovo«, čímž se pojmoslovně oslabuje, a nevyhne se ani logické chybě, kdy lexikální jednotku, bezprostředně předtím ztotožněnou se slovem, definuje jako slovo jistých vlastností (strana 16, bod 1.1.2). Tvrdím, že slova jsou výslednice větných vztahů v systému daného jazyka: výraz *bude* v české větě *bude doma* lexikální jednotkou je, ve větě *bude pršet* však není; nic nás neopravňuje, abychom první a druhé *bude* ztotožňovali. V české větě *Jeho věčnému „Hele, kámo, puč mi litr, já ti to fakt vrátím“ už nikdo nevěnoval pozornost* představuje citovaný výraz jedinou lexikální jednotku, o níž větné vztahy jednoznačně vypovídají: substantivum, neutrum, singulár, datív. I kategorie slov si zasluhují reflexi: Isačenko má naprostou pravdu, když ruské *есть* (cf. *один как есть*) nepokládá za sloveso (na rozdíl od *был*, *будет*, cf. *один был*, *один будет*), nýbrž za predikativ (shodně s *нет*, ale též s *холодно*).

Ještě se vrátím k nepodařené definici lexikální jednotky (str. 16). Zvolené definens je samo o sobě sympatické: propojuje výraz a obsah. Autorka žel neuvážila, že propojení výrazu a obsahu necharakterizuje pouze slovo, ale jazykový znak vůbec, tedy i větu, či přímo celý text. Mluvit u jazykového znaku o »složkách« je nešikovné: svádí to k představě, že je výraz sám o sobě a význam sám o sobě a ty se mohou spojovat (a zase třeba i rozpojovat); proti tomu nutno hájit, že jazykový znak je jeden a nedělitelný, že na něm pouze – podle toho, odkud se díváme – vidíme stranu výrazovou a stranu obsahovou. Rovněž tak české výrazy »označující« a »označované« jsou sémiologicky nešikovné: Šabršula moudře zavádí »signifikant« a »signifikát«.

V oddílu II nekladu otázky, zajímá mě však, jak kandidátka vyslovené námítky bude reflektovat.

III.

Na disertaci je velmi sympatické její uvědomělé evropanství: vyzdvihuje, že Evropa je přirozeně mnohojazyčná a že evropské jazyky na každém kroku dosvědčují evropskou kulturní blízkost; vším, co píše, autorka ukotvuje ruštinu v evropské jazykové rodině — bez ohledu na současnou moskevskou politiku, ba jí navzdory. V evropském záběru je ovšem nutné vidět i galicismy jako evropský kulturní fenomén: Dostalo se slovo *театр* do ruštiny přes francouzštinu, němčinu, polštinu, latinu nebo jinudy? Ptám se kandidátky, jaké zná argumenty, jež lze v takových případech uplatnit.

I cesty, jimiž kulturní evropeismy do ruštiny přicházely, byly rozličné. Dotazy na kandidátku: Dovedla byste uvést příklady? Uvědomuje si třeba, že traktování náslovného H jako G je v moskevské ruštině stopou kyjevského baroka? Kde byste hledala poučení?

Konečně pak je dobré zamyslet se i nad francouzskostí francouzštiny. Nejde o to, že francouzská slova jsou sama nejrůznějšího původu: galorománského, na několik způsobů latinského, na několik způsobů řeckého, provençalského (aha, máme historicky alespoň dvě francouzštiny), italského (to nepřekvapuje), nizozemského (těch je překvapivě hodně) a ještě dalšího (včetně češtiny). Jde o to, že slovo již etablované francouzské se ve francouzštině může změnit pod vlivem jiného jazyka. Příklad: Slovo

polémique (s ruským ohlasem полемика) je ve francouzštině doloženo od XVI století, o což se zasloužil Théodore Agrippa d'Aubigné svou *Chanson polémique* [psáno takto]. Jenže kultivovaný krutý válečník d'Aubigné používá slova *polémique* co adjektiva v původním řeckém významu, tak jako v původním řeckém významu dosud funguje francouzské adjektivum *irénique* (to se ovšem do francouzštiny dostalo až roku 1867 co heslo jistého nábožensko-politického programu). Polemika ve smyslu »ostrý spor«, jak dnes shodně rozumíme ve všech evropských jazycích, je ve francouzštině doložena teprve od XIX století a představuje reimport z angličtiny: ta se slovem, které prokazatelně převzala právě z francouzštiny, nikoliv z řečtiny, naložila s typicky anglickou lehkomyšlností. Dotaz na kandidátku: Kde byste hledala poučení o historických proměnách francouzských slov?

Na závěr vyzdvihnu, že vše, co kandidátka materiálově i argumentačně shromáždila, aby při výuce jednoho cizího jazyka (ruštiny) zužitkovala znalosti jiného cizího jazyka (francouzštiny), se dá uplatnit i pro výuku češtiny: cizí jazyky se učíme proto, abychom lépe poznali vlastní. To je ostatně důvod, proč jsem v první větě posudku dával slovo »cizí« do závorek. Těším se na *irenickou* rozpravu při obhajobě.

Praha 10. ledna 2020

Tomáš Hoskovec
Pražský lingvistický kroužek